

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXX (2022).
Книжка / Issue 2

DOI: 10.54664/SJTN4980

ХРИСТИЯНСКАТА ЗНАТ В ЗЕМИТЕ НА ДНЕСНА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ XV–XVII В.

Тервел ПОПОВ*

CHRISTIAN NOBILITY IN THE LANDS OF THE PRESENT-DAY REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA (15th – 17th CENTURIES)

Tervel POPOV

Abstract: *During the 15th – 17th centuries, in the lands of the present-day Republic of North Macedonia, Christian nobility continued to exist. The Christian spahi, who were quite numerous in the southwest of the Bulgarian lands in the 15th century, gradually disappeared from Ottoman records. In urban centres such as Ohrid and Kratovo, the boyar estate remained. Duce Dimitar Pepić from Kratovo was the most distinguished Christian nobleman in the historical and geographical region of Macedonia in the 16th century, and he was respected by the people as a ruler. We have evidence about many Bulgarian nobles who became ktetors of churches and monasteries, thereby supporting not only the Christian fate, but also their people.*

Keywords: *Christian nobility; North Macedonia; Ohrid; Kratovo; Duce Dimitar Pepić; Bulgarian nobles.*

Българските боляри не са унищожени веднага след османското завоевание. Много от тях, най-вече в западните, северозападните и югозападните български земи, запазват своите позиции. Постепенно, с утвърждаването на властта си и с разширяването на границите на Османската империя, османците ограничават и отменят привилегиите на местните християнски велможи. В някои случаи този процес продължава десетилетия, а в други случаи – дори столетия.

На територията на дн. Р Северна Македония в началните десетилетия след османското завоевание има много спахии-християни, които участват във военните походи на османците. Голяма част от тях са потомци на старата християнска аристокрация и са обозначени като „стари спахии“ [Цветкова, Б. 1958, с. 186, 194, 196]. Общо в Прилепската и Кичевската нахия около средата на XV в. от 100 тимара и два зиамета, в ръцете на християни са 27 тимара и един зиамет [Стојановски, А. 1960, с. 306; **Историја...**, I. 1969, с. 240]. Георги Степан е субашия на

* Тервел Попов – доктор по история, музей на Софийския университет „Св. Климент Охридски“; България; @komitnikola@abv.bg

гр. Кичево и държи зиамет, в който, освен града, влизат 29 села, две мезри и един манастир, със значителен годишен приход от 50 200 акчета [Стојановски, А. 1960, с. 306; **Историја...I**. 1969, с. 240]. Той вероятно е потомък на видни велможи от християнската епоха. От османски дефтер от 1476/1477 г. става ясно, че тимарите на християни в двете нахии са се стопили до три в Кичевската и два в Прилепската [Стојановски, А. 1960, с. 308–309]. Пет-шест години по-късно, в 1481/1482 г., тамошните тимари, принадлежащи на християни, остават приблизително същите на брой – три в Кичевската и три в Прилепската нахия [Стојановски, А. 1960, с. 309–310]. Дефтер от 1519 г. разкрива, че в двете нахии вече няма нито един християнин-тимариот [Стојановски, А. 1960, с. 310]. С укрепването на османската власт на Балканите спахиите-християни постепенно изчезват от документите. Много от тях приемат исляма – в османски дефтер от 1467/1468 г. се срещат тимариоти като Хазър, нов мюсюлманин, Махмуд и Илияс, нови мюсюлмани, Карагъоз, нов мюсюлманин, Мустафа, син на Филип, и т.н. [Соколовски, М. Стојановски, А. 1971, с. 244, 247, 269, 366] Има и случаи като този на новия мюсюлманин Мехмед бей, син на Добровик, който владее голям тимар в Тетовската област [Иналджък, Х. 2000, с. 203].

През 1466/1467 г. 18 (около 20%) от записаните 98 тимари в Дебърско се държат от християни [Historija..., II. 1959, s. 53; Иналджък, Х. 2000, с. 218]. В същия период в Дебърската област има значителен брой войнуди [Стојановски, А. 1990, с. 79; Иналджък, Х. 2000, с. 218–219]. Там са регистрирани и редица дервентджийски села: Лазарополе, Гари, Галичник, Долно Косоврасти, Волковия и др. [Соколовски, М. 1967, с. 193–199] Тъй като тази област е планинска, гориста, трудно контролируема, дори в края на XVII в. османските власти предоставят някои управленски прерогативи на местните жители – през 1683 г. в турски документ се споменава Стойко, син на Цветко, един от субашиите на обширната Дебърска каза [Цветкова, Б. 1971, с. 255]. Освен това Дебърско се намира в съседство с размирните албански земи, а българите в Горен Дебър са воинствени и юначни люде [Барлети, М. 2018, с. 49, 210], на които османците правят някои отстъпки, за да се примирят с новата власт. И в Дебърската област приобшената към османската управленска система християнска аристокрация постепенно приема исляма [Иналджък, Х. 2000, с. 219].

Османският дефтер от 1467/1468 г. дава сведения, че в християнски ръце са само по няколко тимари в Скопския вилает и Тетовската нахия. Обикновено 5 – 6 души (често родственици) владеят един тимар и участват в походите на смени [Иналджък, Х. 2000, с. 202]. За Скопския вилает имаме следните данни: „Тимар на Йован, син на Драган, и на неговия брат Богдан и един негов брат Душман и Драгия и от селото на име Лешница, от Тетовската нахия, Браян, син на Микша, и неговия син Степан. Стари спахии са [...] Тимар на Миращ, син на Тодор, и Доброслав, син на Ярослав, и Койчин, син на Гъон, и Дабижив, син на Ярослав, и Пейо, син на Тодор, и Тодор, негов брат, и от селото на име Искрани, Костадин, син на Радислав. Стари спахии са [...] Тимар на Гьоре, син на Тодор, Петко, брат на Ибрахим, Гъон, син на Петко, Гьоре, син на Петко, Лазар, син на Петко, Андон, син на Никола; Петко; Твърдко, син на Богуша. Тези са стари спахии [...] Тимар на Хамза, брат на Ибрахим; Гъон, брат на споменатия; Никола, негов брат; Павел, син на Михо; Пейо, син на Павел; Петко, син на Гъон. Стари спахии са...“ [Соколовски, М. Стојановски, А. 1971, с. 513]

В същия дефтер се срещат данни за християни-тимариоти и в Тетовската нахия: „Тимар на М-н-о-л [Манол?], син на Багрин. Притежава берат от пашата [...] Никола, син на Радко; Димитри, негов брат; Станиша, негов брат [...] Споменатите Никола, Димитри и Станиша били спахийски синове [...] Тимар на Гюрко, син на Койо, братов син на Павле; Димитри, син на Милован; Брайо, син на Димитри; Душман, син на Димитри; Никола, син на Димитри; Божидар, син на Димитри. Всички тези са стари спахии [...] Тимар на Никола, син на Брайко; Войнук, негов брат; Димитри, негов брат; Костантин, син на Влайчич; Рагута, негов брат; Нако, син на Драгослав, и Никола, негов брат. Стари спахии са [...] От бащините, които притежават, никой да не им взема юшур и данък. Тимар на Миладин, син на Ненад, и неговите синове:

Крагуй, Костантин и Янко; както и на неговия брат Георги със синовете: Никола, Димитри и Георги, син на Костантин с неговия син Димитри. Стари спахии са...“ [Соколовски, М. Стојановски, А. 1971, с. 353, 393, 395] Има сведения и за войнушката институция в този район. През 1544/1545 г. в Тетовско живеят 32 активни войнуци и две войнушки вдовици от 11 села, шест войнуци от самия град Тетово и 14 души войнушка резерва [Стојановски, А. 1990, с. 79].

Има аргументирано твърдение, че християните на военна и военнопомощна служба в османската армия са наследници на военното съсловие в средновековните балкански държави [Йорданов, Кр. 2016, с. 32]. Според някои мнения част от войнуците в историко-географската област Македония са потомци на дребни благородници от християнската епоха [Стојановски, А. 1990, с. 9–22]. В некропола при с. Водоча, на 4 км северозападно от гр. Струмица, са открити сребърни и бронзови пръстени от XV – XVI в. с хералдични изображения на змей, лъв, двуглав орел, вълк, риба, скорпион и т.н. Техните носители най-вероятно са били „джебелю-войнуци“, т.е. войнуци, облечени в ризници [Манева, Е. 2016, с. 53–92].

Основателна е хипотезата, че до 1477 г. книжовникът и благородник Димитър Кантакузин е „господар“ на област, в която е влизал Жеглиговският манастир „Св. Богородица“ при с. Матейче, Скопска Черна гора [Петканова-Тотева, Д. 1971, с. 243, 249; Данчев, Г. 1979, с. 36–37; Кой кой е..., 2000, с. 126]. През 1469 г. Владислав Граматик завършва в манастира сборник, съставен по поръка на велможата. Той отбелязва: „Писа се тази книга за господаря Димитър Кантакузин“ и се обръща към своя щедър дарител с думите „твое благоплеменство“ [Данчев, Г. 1979, с. 14]. Когато в 1477 г. господарят на гр. Ново Бърдо Яни Кантакузин, предполагаемият брат на Димитър, е убит със семейството си от османците, се слага край и на властта на Димитър Кантакузин в областта Жеглигово, но не и на живота му [Данчев, Г. 1979, с. 27–41; Кой кой е..., 2000, с. 126]. Неговото по-нататъшно битие обаче не е свързано с владенията му в Северна Македония.

В старата българска столица Охрид също се съхранява християнска знат. През 1466 г. са отбелязани „охридските боляри“ [Стојановић, Љ. 1902, с. 99]. Въпреки че в града има османски управител, охридският католически епископ Франческо Соимирович пише през 1653 или 1655 г.: „Днес всички, които живеят в този град, са българи и управляват и поддържат сами този град, защото това им е позволено от Турчина, когато е превзел гореспоменатия град“ [Гюзелев, В. 2017, с. 68]. Това сведение на Соимирович (по-рано погрешно приписвано на Петър Богдан Бакшев) показва ролята на охридските българи в градското управление. На църковно-народен събор от 1529 г. за благоустройството на Охридската църква участват „честните клирици на Великата църква Първа Юстиниана и властелите на богохранимия град Охрид“ [Снегаров, Ив. 1995, с. 371]. Има примери как „най-боголюбивите клирици на тази светейша църква“ и „честнейшите архонти на този град [Охрид]“ вземат участие в избора на охридски архиепископ [Снегаров, Ив. 1995, с. 401]. Освен на духовни лица, някои от чиновете в Охридската архиепископия (велик логотет, иконом, референдарий, доместик и др.) се дават на светски личности [Снегаров, Ив. 1995, с. 375, 377], които са богати и влиятелни първенци. Съществуват сведения за тяхното дарителство на църкви и манастири. Върху мраморен съд за светена вода от митрополитската църква в гр. Воден (дн. Едеса в Гърция) има надпис от 1619 г., в който е отбелязан „Ангелаки, велик логотет на Първа Юстиниана и цяла България“ [Иванов, Й. 1970, с. 177].

Най-характерният пример за изтъкнато светско лице, висш служител в църковната управа, е княз (кнез) Димитър Пепик (Пепич) от цветущия рударски град Кратово. В приписка от 1564 г. велможата е назован „благочестивия господар княз Димитър и иконом на Светата и Велика църква Първа Юстиниана“ [Иванов, Й. 1970, с. 156]. В приписка към четвероевангелие от 1562 г. се отбелязва, че книгата е написана „в дните на благочестивия и христоролюбивия господар княз Димитър“ [Иванов, Й. 1970, с. 155]. Сякаш става дума за истински владетел! По същия начин – с голяма почит и възхвала, се обръщат към него монасите от Слепченския манастир „Св. Йоан Предтеча“: „благочестивия и христоролюбивия и в християнските дела

краснейшия... господар, княз и наш господин от богохранимото място Кратово, кир Димитър“ [Суботић, Г. 1993, с. 195]. Велможата е ктитор на редица манастири и голям покровител на християнската вяра. В писмо (1543 г.) на протопоп Лука от Кратово до Игнатий, игумен на Слеченската света обител, кратовският духовник иска да бъдат вписани в манастирския поменик монахинята Анна, Георги, Никола и Димитър (Пепик), както са направили преди това монашеските братства в Лесновския манастир и в манастирите Трескавец, „Св. Пантелеймон“ на Света Гора Атонска и „Св. Богородица Пречиста“ при Кичево [Иванов, Й. 1970, с. 486–487; Суботић, Г. 1993, с. 193–194; Гергова, Ив. 2006, с. 38–39]. Това е сторено – в Слеченския триптих княз Димитър е отбелязан като ктитор на манастира [Гергова, Ив. 2006, с. 31, 39]. Първенецът отделя средства и за Топличката света обител, където е запазено изображението му от 1537 г. За разлика от други дарители, изписани през XV–XVII в. в църкви от историко-географската област Македония, той е облечен скромно – в кафява долна дреха и горна тъмносиня (или черна), а на главата си има кръгла шапка. В едната си ръка държи модел на храма, а за другата го е хванал Св. Никола, който го представя на Исус Христос, седнал на трон (Фиг. 1) [Расолкоска-Николовска, З. 1995, с. 218–219; Спахиу, Ј. 2012, с. 234–235, 237]. Кратовският господар е едър земевладелец – притежава два чифлика на значителна парична стойност [Чолић, Љ. 1984, с. 212; Бојаниќ, Д. 1997, с. 40]. В Кратово към средата на XVI в. се оформя отделна махала на име Пепик [Стојановски, А. Ерен, И. 1971, с. 69]. Фактът, че смъртта на първенеца е отбелязана в някои извори, също свидетелства за неговия авторитет и значимото му място в югозападните български земи. В Цетинската летопис се съобщава, че през 1565/1566 г. „представи се княз Димитър Кратовски“ [Стојановић, Љ. 1927, с. 266]. По-подробна информация дава една приписка: „В годината 1566, месец октомври 7, вторник, представи се господаря княз Димитър. Бог да го прости, вечна му памет в царството небесно“ [Стојановић, Љ. 1902, с. 205]. Смъртта на велможата може би трябва да се измести в 1567 г., защото през тази година 7 октомври се пада във вторник [Стојановић, Љ. 1923, с. 65].

Братята на Димитър Пепик – Никола и Георги, са изключително щедри дарители на прочутия Лесновски манастир – през 1558 г. са съградени голямата порта на светата обител, килии за монасите, архондарик (за знатни гости), каменен притвор с различни украси, мраморна кръстителница, храма „Св. Георги“ в манастирския метох Шибин, дарени са свещенически одежди, по 360 аспри годишно, лозя, ниви, ливади и т.н. [Иванов, Й. 1970, с. 164–165] Първенците са ктитори на още манастири – Слеченския [Гергова, Ив. 2006, с. 31, 39] и Трескавец край гр. Прилеп [Николовска, С. 1981, с. 223].

Друг кратовски княз – Никола Бойчик (Бойчич), през 1581 г. препокрива с оловни плочи храма в Лесновската света обител [Иванов, Й. 1970, с. 160]. Той е сред дарителите и на Слеченския манастир [Гергова, Ив. 2006, с. 31, 39]. Митрополит Михаил Кратовски (Коласийски), син на Никола Бойчик, подчертава, че „моите родители и прародители бяха князе в града Кратово“ [Поп-Атанасов, Г. Велев, И. Јакимовска-Тошиќ, М. 2004, с. 305]. Данните на митрополита свидетелстват за наследствената власт на този знатен род.

Познати са още велможи от Кратово. В приписка има следното сведение: „Това тетраевангелие приложи князът кратовски Андрей“ [Стојановић, Љ. 1903, с. 449]. Княз Андрей е ктитор и на манастира Трескавец [Николовска, С. 1981, с. 223].

Има данни, че през 1519 г. Кратово и селата в Кратовската нахия са султански хас [Матанов, Хр. 2000, с. 136]. Споменатият факт, заедно с развитото рударство, обяснява значителното самоуправление на този район. Кратово е значим икономически и книжовен център. В края на XV и първите шест десетилетия на XVI в. Кратовската монетарница е втора по производство в Османската империя след тази на Ново Бърдо [Катик, С. 2010, с. 67]. В извор от 1466 г. се споменават „болярите от мястото Кратово“ [Стојановић, Љ. 1902, с. 99]. Това сведение показва, че в града през първите столетия на османското владичество продължава да съществува болярско съсловие, сред което са фамилиите Пепик и Бойчик. Местните първенци притежават голяма икономическа мощ. През 1484 г. Йован Коник (Конич) от Кратово и Степан, син на Бранко

от Беласица, откупуват за три години приходите от монетарниците в Ново Бърдо, Скопие и Сяр за огромната сума от 16 424 000 акчета [Катик, С. 2010, с. 68]. Във връзка с Кратовската монетарница също са известни доста откупвачи-християни, жители на Кратово [Катик, С. 2010, с. 70–79]. Главен източник на богатството на кратовските велможи са тамошните рудници. В града са съществували 13 внушителни каменни жилищно-отбранителни кули, от които до днес са оцелели шест [Donevski, J. 2016, с. 77–95]. Те са давали сигурно убежище на градските първенци. В рударските центрове през ранните векове на османското владичество „кнезът“ разполага с големи управленски правомощия и получава значителни приходи. Ръководи рударския събор, който решава всички спорове между рударите. Стои начело на определена административна единица. Отговаря за реда в областта и два пъти годишно обикаля селата, за да реши съществуващите спорове в съответствие с обичайното право. Има и задължения във връзка с пазара на рударите, където определя цените на стоките и в замяна получава по една аспра от всяка стока. Във всички тези ситуации и особено на рударския събор, той произнася присъди. Печелившата страна в съдебния процес заплаща на „кнеза“. На Коледа и Великден той получава от разработващите рудниците дарове във вид на руда. Приходите му по време на тези празници не се изчерпват с това. На Коледа взема по една кокошка, един хляб и зърнени храни от домакинство, а на Великден – по едно агне от всяко село. Има и други приходи [Beldiceanu, N. 1964, р. 117–118; Чолић, Љ. 1984, с. 211]. Но Димитър Пепик не е просто един рударски първенец. Той управлява Кратово и областта над 30 години, хората го почитат като владетел, има високата длъжност „иконом“ на Охридската църква, а ктиторската му дейност се простира от Северна Македония до Света Гора. Може да се каже, че Димитър Пепик е най-изтъкнатият християнски велможа в югозападните български земи през XVI в.

Михаил Кратовски дава сведение за трудни времена, които настъпват в Кратово: „Когато [...] с Божията воля нещастните турци завладяха нашия град [Кратово], тогава моят баща Никола, гледайки на тяхната нечестива власт, остави своето князуване и постъпи в свещенически чин...“ [Поп-Атанасов, Г. Велев, И. Якимовска-Тошик, М. 2004, с. 305]. Явно при управлението на Никола Бойчик османците сериозно са накърнили автономията на Кратово и князът е бил принуден да се откаже от властта си.

Михаил Кратовски пише, че рударският град се е намирал „в сръбската земя“ [Поп-Атанасов, Г. Велев, И. Якимовска-Тошик, М. 2004, с. 305], но други извори са категорични за неговата българска принадлежност. През 1704 г. книжовникът Велко Попович на две места в своите ръкописи бележи, че произхожда „от българската земя, от мястото Кратово“ [Иванов, Й. 1970, с. 155; Иванов, Й. 1986, с. 183]. В 1753 г. изрично се посочва за монахинята Ана, че е родена „в Кратово в България“ [Иванов, Й. 1970, 156; Иванов, Й. 1986, с. 188]. Кратово е записан сред „българските градове“ в Рилската преправка на „История славянобългарска“ [Ангелов, Б. 1966, с. 134].

За разлика от Кратово, областта Мариово запазва автономия почти през цялото време на османското владичество. Разположена близо до Прилеп, тази планинска, труднодостъпна земя обхваща около 1390 кв. км. В различни периоди през XV–XVII в. Мариово е хас или вакъф на султана, великия везир и други висши османски сановници [Матковски, А. 1983, с. 178; ТИБИ VII. 1986, с. 196–197, 330]. Жителите на областта са смели и непокорни. В зенита на османската мощ, при управлението на султан Сюлейман I Великолепни (1520–1566), избухва Първата Мариовска буна (1564–1565 г.) [Матковски, А. 1983, с. 179–184]. През 1687 – 1689 г. мариовци отново се разбунтуват. В турски документи се говори, че по-голямата част от населението на Мариово са хайдутите и харамии, които развяват знамена и нападат миосюлманските селища. В продължение на няколко години османската власт не може да се справи с бунта, който не само не стихва, но се разраства [Матковски, А. 1983, с. 369–374; Петров, П. 1994, с. 35–36].

Начело на Мариово стои „земски кмет“, който управлява наследствено и зависи пряко от Цариград. Той разполага с въоръжени бойци, набрани от местните българи и наречени „земски

сеймени“. Според преданието, пръв земски кмет е бил Пею Руновски, чийто род управлява Мариово докъм средата на XIX в. След това управлението преминава у рода Чакреви. За малки спорове селото се обръща към селския кмет, а за по-значими – към земския. Той от своя страна привиква няколко селски кмета и с тях решава спора по вишегласие, а решението се привежда в изпълнение от земските сеймени [Еничерев, Н. Г. 1906, с. 217–221; Трайчев, Г. 1942, с. 10]. Предаването от мариовци на данъка в Прилеп се извършва с голяма тържественост. В града пристигат на хубави коне земският кмет и други първенци, всички добре облечени и въоръжени, придружавани от двама земски сеймени [Еничерев, Н. Г. 1906, с. 219; Трайчев, Г. 1942, с. 11–12]. Турците се гневят на тези „гяурски“ салтанати и замислят да им сложат край. Така и става, след като през 1872 г. по заповед на прилепския каймакамин е убит последния земски кмет Трайко (Трайче) Чаков [Еничерев, Н. Г. 1906, с. 221–224; Трайчев, Г. 1942, с. 10–11]. Може да се предположи, че мариовски първенец като земския кмет е имало и по-рано – през XV–XVII в., защото е налице устойчива традиция в самоуправлението на Мариово.

Има редица други примери за дарителството на храмове и манастири от влиятелни българи в земите на дн. Р Северна Македония през XV–XVII в. Някои от тях несъмнено произхождат от старото болярство и са запазили изцяло или частично привилегиите си при чуждоверската власт. Надпис (ок. 1400 г.) от църквата „Свето Преображение“ в манастира в прилепското село Зързе съобщава, че запусятелата обител е обновена от кмета Константин и синовете му Яков, Калоян и Димитър [Стојановић, Љ. 1902, с. 63; Расолкоска-Николовска, З. 1981, с. 439]. В надпис от икона на св. Богородица Пелагонитиса са отбелязани ктиторот Константин, син Гюргичев и внук Шагманов, съпругата му Теодора, синовете Яков, Калоян и Димитър, дъщерите Анна и Ела, както и братът Богой, починал в плен, и неговата дъщеря Зоя [Расолкоска-Николовска, З. 1981, с. 421, 440; Василески, А. 2020, с. 43]. Възможно е кметът Константин и брат му Богой да са принадлежали към спахиите-християни. Аргумент в полза на тази хипотеза е сведението, че смъртта е застигнала Богой по време на негово пленничество. Залавянето му може да се случило при военен поход, в който е участвал като тимариот [Василески, А. 2020, с. 44].

Първенецът Радослав дарява камбана на църквата „Св. Никола“ през 1429 г. [Стојановић, Љ. 1902, с. 84]

Над входа на храма „Св. Богородица Пречиста“ в с. Варош, Прилепско, има ктиторски надпис от 1438 г., в който са отбелязани „Павел и брат му Радослав, синове Теодорови“ [Иванов, Й. 1970, с. 70].

Охридчанинът Ни[кола?] Божиков отделя средства за съграждането и изписването на храма в охридското село Лешани през 1452 г. [Стојановић, Љ. 1902, с. 93; Иванов, Й. 1970, с. 53]

В 1461/1462 г. е издигната и живописана църквата „Св. Спас“ в с. Лескоец, Охридско. В нея са изобразени ктиторот Тоде и жена му Вълка. Облеклото на Тоде е сходно с одеждите на болярина Радослав Мавър, изписан в църквата на Драгалевския манастир (1476 г.). Вълка носи големи обици и бяла кърпа на главата си, която обгръща и раменете (Фиг. 2) [Расолкоска-Николовска, З. 1995, с. 217–218]. Вероятно Тоде е представител на спахиите-християни или на местното християнско благородничество.

През 1483 г. Петър дарява мраморен купел на светата обител „Св. Прохор Пчински“ [Стојановић, Љ. 1902, с. 111; Иванов, Й. 1970, с. 137].

В 1489 г. Марин от Кратово, син на поп Радон, плаща за зографисването на храма в същия манастир [Стојановић, Љ. 1902, с. 112–113; Иванов, Й. 1970, с. 137]. Този факт е още едно доказателство, че през османското иго Кратово излъчва редица видни личности – първенци, дарители, духовници, книжовници.

В края на XV в. благодетели на Матковския манастир край Скопие са велможата Тошник и синът му Никола, както и Милица, която подарява лозе на светата обител и финансира ремонта и изписването на манастирската църква [Стојановић, Љ. 1902, с. 120; Иванов, Й. 1970,

с. 129]. Милица и нейният син Никола са изписани със скъпо облекло на представители на градската аристокрация в Скопие. Болярката носи долна дреха с везба около врата и предните ръбове и горна туника, закопчаваща се отпред с ред от копчета, каквито има и по ръбовете на отворите за ръцете. На главата си има кърпа, подобна на кърпата на Вълка от църквата в Лескоец. Никола е изобразен с разкошна туника, украсена с богата везба около врата и предните ръбове. Дрехата се закопчава с ред от копчета, които са пришити и по ръба на страничните отвори за ръцете [Расолкоска-Николовска, З. 1995, с. 218; Манева, Е. 2010, с. 384–385]. Големите кръгли обици на Милица имат аналог с обици от некропола при Водоча [Манева, Е. 2005, с. 277–296].

Храмът „Св. Никола“ в с. Мрзен Ореовец, близо до гр. Кавадарци, е издигнат и зографисан през 1584 г. с иждивението на ктиторите кир Атанас, Мирко, Сидор, Петко, Петър, Браян, Богдан, Йове, Мурко, дядо Пею, Младен, йереите Стоян и Апостол [Поповска-Коробар, В. 2011, с. 157–158]. Несъмнено най-виден сред тези дарители е кир Атанас – не само защото е записан на първо място, а и заради думата „кир“ („господин“) пред името му.

През същата година е построена и изписана и църквата „Св. Георги“ в с. Гузумелци, Щипско. Главен ктитор е кир Пројчо. На западната стена на храма първенецът е изобразен да държи модел на църковната сграда. Облечен е с дълга дреха, закопчана с копчета, и носи тъмночервена шапка с необичайна форма (Фиг. 3). В надпис от църквата са отбелязани ктиторите кир Пројчо, съпругата му кира Ана, синът им Думчо, както и други дарители – Димитър йерей, Михаил и Стоянче [Расолкоска-Николовска, З. 1995, с. 219; Николовски, Д. 2019, с. 215–219].

В храма „Св. Богородица“ в с. Дивле, Скопско, през 1603/1604 г. е изписан неизвестен по име ктитор със своята съпруга. Той носи дълга зелена дреха, върху която е облякъл тъмночервена туника, закопчана с едно копче. Червенокафявата му шапка е подобна на шапката на Пројчо. Неговата жена е облечена в одежди със същата кройка, а на главата си има кърпа, която се спуска до раменете. На ушите ѝ висят големи сребърни обици [Расолкоска-Николовска, З. 1995, с. 219–220].

Сред ктиторите на манастира при с. Слимница (Сливница) край Преспанското езеро водещо място заема кир Михаил Петков от гр. Битоля, дарил 9000 аспри (или гроша). В надписа (1607 г.) от манастирския храм присъстват и други ктитори с дарените от тях суми – Грую, брат на Михаил Петков (1000), Стойко Милев (1000), Стоян и Милко (1000), Тодор Вълчев (2000), Вълчин Петков (3000) и др. [Иванов, Й. 1970, с. 61–62] Факт е, че тези българи са достатъчно заможни, за да отделят значителни суми за манастира. Все пак главен ктитор е битолчанинът Михаил Петков. За това подсказва и изображението на сина му Купен, починал през 1599 г. Надписът при него гласи: „Представи се раб Божи Купен в лето 7107 [1599], син на кир Михаил и Стойна от град Битоля, ктитор манастирски“ [Иванов, Й. 1970, с. 62]. Купен е зографисан с богати одежди. Върху светлосивата си дреха, закопчана с копчета, която достига до глезените, носи тъмночервен кафтан с две цепки в долния край и свободно висящи дълги ръкави. На главата си има ниска кръгла тъмночервена шапка [Поповска-Коробар, З. 2015, с. 222–223]. Ктиторството на манастира, думата „кир“ пред името му и скъпото облекло на неговия син насочват към възможността Михаил Петков да е един от видните големци в Битоля.

Освен богатите кратовски първенци, Лесновският манастир има и други щедри дарители. През 1627 г. Михаил и синът му Йоан построяват магерница [Иванов, Й. 1970, с. 160]. Надпис от 1635 г. на манастирската чешма съобщава, че тя е изградена с дарителството на „нашия благочестив ктитор кир Симеон и съпругата му Веса от град Щип“ [Иванов, Й. 1970, с. 160]. През същата година „благочестивият ктитор хаджи кир Михаил и Ана“ финансират прокопането на кладенец в светата обител [Иванов, Й. 1970, с. 160]. Лесновският манастир се радва на голямо дарение и в 1672 г. – Петър, Йоаким Божик, Стефан, Петко, Стоян и Мартин възобновяват трапезарията и килиите, подаряват сребърно кандило [Иванов, Й. 1970, с. 165].

Това изреждане на ктитори може да бъде продължено. През XV – XVII в. в Македония има много първенци, които не пестят средства в подкрепа на християнската вяра.

Според предания, някои видни български възрожденски родове от Македония водят началото си от Средновековието. Съществува хипотеза, че изтъкнатият охридски род Робевци произхожда от аристократичната фамилия Гропа от XIV в. [Огнянов, М. 2002, с. 29]. Родът Теодосиеви от Охрид също търси началото си в една благородническа фамилия – Захария. Като доказателство се предава от поколение на поколение „поясът на Захария“ [Огнянов, М. 2002, с. 29–30]. Кушеви от гр. Велес са знатен род с дълбоки корени. Според родовото предание, през първата половина на XVI в. велможата Кушо владее много земя под „Клепата“, южно от Чичевския манастир „Св. Архангел Михаил“, а в 1682 г. Йован Кушев се проявява като щедър ктитор [Кушев, М. 1985, с. 2]. Възможно е в тези данни да има известни неточности и преувеличения, но все пак те обясняват богатствата и влиянието на Кушеви през Възраждането. Велешкият род Хаджиоцеви също е със стари привилегии, получени от османската власт, и по традиция негов представител е хазнатар на турския градски управител [Чочков, Хр. 1929, с. 20]. Трябва да се подчертае, че част от българските първенци във Велес произхождат от родове на войнуци, доганджии, дервентджии и др. Някои от тях като знак за своето привилегировано положение са носили черни или тъмносини шапки, малко продълговати, средно високи и отгоре кръгли, изработени от чоха или друг плат. В много къщи се откривали такива шапки, забравени по таваните след смъртта на техните притежатели [Чочков, Хр. 1929, с. 40]. Представените сведения са доказателство, че отделни влиятелни български възрожденски родове от Македония търсят приемственост със средновековната аристокрация.

Сред запазилата се под османска власт християнска знат в земите на дн. Р Северна Македония вероятно има потомци на сръбски велможи, също така власи, албанци и гърци, но, разбира се, най-много са българите, защото мнозинството от населението в тези предели е българско. Между тези първенци има спахии, войнуци, боляри от запазилата се градска аристокрация и др. Приходите им са от тимари, от административни служби, от рудниците, на които са притежатели или откупчици, от чифлици и т.н. Някои от тях заемат високи длъжности в църковната йерархия. В редица случаи използват влиянието и привилегиите си за защита на християнската вяра. Много знатни български първенци са ктитори на църкви и манастири и с тяхна помощ тези „твърдини“ на вярата продължават да съществуват в тежките условия на другOVERSKO господство. Затова те имат безспорна роля за съхраняването на българщината през вековете на османското владичество.

ИЗВОРИ/SOURCES

Ангелов, Б. 1966 – Боню Ангелов. Рилската преправка на История славяноболгарская. София, 1966 [Bonyu Angelov. Rilskata prepravka na Istorija slavyanobolgarskaya. Sofia, 1966].

Барлети, М. 2018 – Марин Барлети. Ђурађ Кастриот Скендербег. Историја и славна дела кнеза епирског. Нови Сад, 2018 [Marin Barleti. Dzhuradzh Kastriot Skenderbeg. Istorija i slavna dela kneza epirskog. Novi Sad, 2018].

Еничерев, Н. Г. 1906 – Никола Ганчев Еничерев. Възпоминания и бележки. София, 1906 [Nikola Ganchev Enicherev. Vazpominaniya i belezhki. Sofia, 1906].

Иванов, Й. 1970 – Йордан Иванов. Български старини из Македония. София, 1970 [Yordan Ivanov. Balgarski starini iz Makedonia. Sofia, 1970].

Иванов, Й. 1986 – Йордан Иванов. Българите в Македония. София, 1986 [Yordan Ivanov. Balgarite v Makedoniya. Sofia, 1986].

Николовска, С. 1981 – Славица Николовска. Кодик на манастирот Трескавец. – Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Т. IV. Скопје, 1981, с. 215 – 406 [Slavitsa Nikolovska. Kodik na manastirov Treskavets. – Spomenitsi za srednovekovnata i ponovata istoriya na Makedoniya. T. IV. Skopje, 1981, s. 215 – 406].

Соколки, М. Стојановски, А. 1971 – Методија Соколки, Александар Стојановски. Турски документи за историјата на македонскиот народ. Опширен пописен дефтер № 4 (1467 – 1468 година). Скопје, 1971 [Metodiya Sokoloski, Aleksandar Stoyanovski. Turski dokumenti za istoriyata na makedonskiot narod. Opshiren popisen defter № 4 (1467 – 1468 godina). Skorje, 1971].

Стојановиќ, Љ. 1902 – Љубомир Стојановиќ. Стари српски записи и натписи. Књ. I. Београд, 1902 [Lyubomir Stoyanovich. Stari srpski zapisi i natpisi. Kn. I. Beograd, 1902].

Стојановиќ, Љ. 1903 – Љубомир Стојановиќ. Стари српски записи и натписи. Књ. II. Београд, 1903 [Lyubomir Stoyanovich. Stari srpski zapisi i natpisi. Kn. II. Beograd, 1903].

Стојановиќ, Љ. 1923 – Љубомир Стојановиќ. Стари српски записи и натписи. Књ. IV. Ср. Карловци, 1923 [Lyubomir Stoyanovich. Stari srpski zapisi i natpisi. Kn. IV. Sr. Karlovtsi, 1923].

Стојановиќ, Љ. 1927 – Љубомир Стојановиќ. Стари српски родослови и летописи. Ср. Карловци, 1927 [Lyubomir Stoyanovich. Stari srpski rodoslovi i letopisi. Sr. Karlovtsi. 1927].

ТИБИ VII. 1986 – Турски извори за българската историја. Т. VII. Софија, 1986 [Turski izvori za balgarskata istoriya. T. VII. Sofia, 1986].

Beldiceanu, N. 1964 – Nicoara Beldiceanu. Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de Bibliothèque Nationale a Paris. Т. II. Reglements miniers (1390–1512). Paris–La Haye. 1964.

ПУБЛИКАЦИИ/PUBLICATIONS

Бојаниќ, Д. 1997 – Душанка Бојаниќ. Нови видувања за Карпошовото востание. – В: Австро-турската војна 1683–1699 година со посебен осврт на Карпошовото востание во Македонија. Скопје, 1990, с. 13 – 50 [Dushanka Boyanik. Novi vudavaniya za Karposhovoto vostanie – V: Avstro-turskata vojna 1683 – 1699 godina so poseben osvrt na Karposhovoto vostanie vo Makedoniya. Skorje, 1990, s. 13 – 50].

Василески, А. 2020 – Александар Василески. Сликарството во сакралните објекти на културниот комплекс Зрзе. Докторска дисертација. Скопје, 2020 [Aleksandar Vasileski. Slikarstvoto vo sakralnite objekti na kulturniot kompleks Zrze. Doktorska disertatsiya. Skorje, 2020].

Гергова, Ив. 2006 – Иванка Гергова. Поменици от Македонија в български сбирки. Софија, 2006 [Ivanka Gergova. Pomenitsi ot Makedoniya v balgarski sbirki. Sofia, 2006].

Гюзелев, В. 2017 – Васил Гюзелев. Охрид в българската историја и в историописата от XIII – XVIII век. – Годишник на Историческият факултет на Великотърновскиот универзитет „Св. св. Кирил и Методиј“ I/1 (2017), с. 59 – 82 [Vasil Gyuzelev. Ohrid v balgarskata istoriya i v istoriopista ot XIII – XVIII vek – Godishnik na Istoricheskiya fakultet na Velikotarnovskiya universitet “Sv. sv. Kiril i Metodiy” I/1 (2017), s. 59 – 82].

Данчев, Г. 1979 – Георги Данчев. Димитър Кантакузин. Софија, 1979 [Georgi Danchev. Dimitar Kantakuzin. Sofia, 1979].

Иналджък, Х. 2000 – Халил Иналджък. Епохата на султан Мехмед II Завоевателя. Софија, 2000 [Halil Inalzhak. Epochata na sultan Mehmed II Zavoevatelya. Sofia, 2000].

Историја...I. 1969 – Историја на македонскиот народ. Кн. I. Скопје, 1969 [Istoriya na makedonskiot narod. Kn. I. Skorje, 1969].

Йорданов, Кр. 2016 – Кръстьо Йорданов. Войнушкото население в западните и југозападните български земи през првата половина на XVI в. (според османски регистри от 1529 – 1530). – Македонски преглед 1 (2016), с. 31 – 58 [Krastyo Yordanov. Voynushkoto naselenie v zapadnite i yugozapadnite balgarski zemi prez parvata polovina na XVI v. (spored osmanski registri ot 1529 – 1530). – Makedonski pregled 1 (2016), s. 31 – 58].

Катик, С. 2010 – Срган Катик. Ковачницата на монети во Кратово за времевладеенето на султанот Сулејман Величествениот (1520–1566). – Гласник 54 (2010), с. 67 – 80 [Srgan Katik. Kovachnitsata na moneti vo Kratovo za vremevladeeneto na sultanot Suleyman Velichestveniot (1520–1566). – Glasnik 54 (2010), s. 67 – 80].

Кой кой е..., 2000 – Кой кой е сред българите (XV – XIX в.). Софија, 2000 [Koy koy e sred balgarite (XV – XIX v.). Sofia, 2000].

Кушев, М. 1985 – Михаил Кушев. Фамилија Кушеви (рџкопис). Софија, 1985 [Mihail Kushev. Familiya Kushevi (rakopis). Sofia, 1985].

Манева, Е. 2005 – Елица Манева. Водочка варијанта на кружни наушници од крајот на XV век. – Годишен зборник на филозофскиот факултет 58 (2005), с. 277 – 296 [Elitsa Maneva. Vodochka varyiyanta na kruzhni naushnitsi od krayot na XV vek. – Godishen zbornik na filozofskiот fakultet 58 (2005), s. 277 – 296].

Манева, Е. 2010 – Елица Манева. Свечената машка одежда од крајот на XV век. – Годишен зборник на филозофскиот факултет 63 (2010), с. 375 – 389 [Elitsa Maneva. Svechenata mashka odezhda od krajot na XV vek. – Godishen zbornik na filozofskiot fakultet 63 (2010), s. 375 – 389].

Манева, Е. 2016 – Елица Манева. Прстени со зооморфни мотиви од некрополата Водоча кај Струмица–Прилог кон познавањето на хералдиката, амблематиката и сфрагистиката од крајот на XIV до XVI век. – Monumenta 1 (2016), с. 53 – 92 [Elitsa Maneva. Prsteni so zoomorfni motivi od nekropolata Vodocha kay Strumitsa–Prilog kon poznavaniyeto na heraldikata, amblematikata i sfragistikata od krajot na XIV do XVI vek. – Monumenta 1 (2016), s. 53 – 92].

Матанов, Хр. 2000 – Христо Матанов. Возникване и облик на Кюстендилският санджак (XV – XVI в.). Софија, 2000 [Hristo Matanov. Vaznikvane i oblik na Kyustendilskiya sandzhak (XV – XVI v.). Sofia, 2000].

Матковски, А. 1970 – Александар Матковски. Отпорот во Македонија во времето на турско-владеене. Т. IV. Скопје, 1983 [Aleksandar Matkovski. Otporot vo Makedoniya vo vremeto na turskoto vladeene. T. IV. Skopje, 1983].

Николовски, Д. 2019 – Дарко Николовски. Црквата Свети Горги во с. Гузумелци, Свети Николе. – Патримониум. МК 17 (2019), с. 213 – 229 [Darko Nikolovski. Tsrkvata Sveti Gorgi vo s. Guzumeltsi, Sveti Nikole. – Patrimonium. MK 17 (2019), s. 213 – 229].

Огњанов, М. 2002 – Михаил Огњанов. Македонија – преживјана судба. Софија, 2002 [Mihail Ognyanov. Makedoniya – prezhivyana sadba. Sofia, 2002].

Петканова-Тотева, Д. 1971 – Донка Петканова-Тотева. Димитър Кантакузин – животна судба и поетическо откровение. – Старобугарска литература 1 (1971), с. 243 – 261 [Donka Petkanova-Toteva. Dimitar Kanatakuzin – zhivnena sadba i poetichesko vdahnovenie. – Starobalgarska literatura 1 (1971), s. 243 – 261].

Петров, П. 1994 – Петър Петров. Карпошовото востание (1689 г.). Софија, 1994 [Petar Petrov. Karposhovoto vastanie (1689 g.). Sofia, 1994].

Поп-Атанасов, Г. Велев, И. Јакимовска-Тошиќ, М. 2004 – Горги Поп-Атанасов, Илија Велев, Маја Јакимовска-Тошиќ. Творци на македонската литература (IX – XVIII век). Скопје, 2004 [Gorgi Pop-Atanasov, Iliya Velev, Maya Yakimovska-Toshik. Tvortsi na makedonskata literatura (IX – XVIII vek). Skopje, 2004].

Поповска-Коробар, В. 2011 – Викторија Поповска-Коробар. Нов поглед на ѕидното сликарство во Мрзеноревечката црква Свети Никола. – Патримониум. МК 9 (2011), с. 157 – 179 [Viktoriya Popovska-Korobar. Nov pogled na zidnoto slikarstvo vo Mrzenoreovechkata tsarkva Sveti Nikola. – Patrimonium. MK 9 (2011), s. 157 – 179].

Поповска-Коробар, З. 2015 – Викторија Поповска-Коробар. Сидното сликарство во црквата на Слимничкиот манастир. – Патримониум. МК 13 (2015), с. 209 – 248 [Viktoriya Popovska-Korobar. Zidnoto slikarstvo vo tsrkvata na Slimnichkiot manastir – Patrimonium. MK 13 (2015), s. 209 – 248].

Расолкоска-Николовска, З. 1981 – Загорка Расолкоска-Николовска. Манастирот Зрзе со црквите Преображение и Свети Никола. – Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија. Т. IV. Скопје, 1981, с. 407 – 459 [Zagorka Rasolkoska-Nikolovska. Manastirov Zrze so tsrkvite Preobrazhenie i Sveti Nikola. – Spomenitsi za srednovekovnata i ponovata istoriya na Makedoniya. T. IV. Skopje, 1981, s. 407 – 459].

Расолкоска-Николовска, З. 1995 – Загорка Расолкоска-Николовска. Ктиторскиот портрет во ѕидното сликарство во Македонија. – В: Цивилизации на почвата на Македонија. Кн. 2. Скопје, 1995, с. 209 – 226 [Zagorka Rasolkoska-Nikolovska. Ktitorskiot portret vo zidnoto slikarstvo vo Makedoniya. – V: Tsvilizatsii na pochvata na Makedoniya. Kn. 2. Skopje, 1995, s. 209 - 226].

Снегаров, Ив. 1995 – Иван Снегаров. Историја на Охридската архиепископија-патриаршија. Т. 2. От падането ѝ под турците до нејното унишожение (1394 – 1767). Второ фототипно издание. Софија, 1995 [Ivan Snegarov. Istoriya na Ohridskata arhiepiskopiya-patriarshiya. T. 2. Ot padaneto i pod turtsite do neynoto unishtozhenie (1394 – 1767). Vtoro fototipno izdanie. Sofia, 1995].

Соколоски, М. 1967 – Методија Соколоски. Дервенциството во Охридскиот санџак во втората половина од XVI век. – Годишен зборник на филозофскиот факултет 19 (1967), с. 169 – 202 [Metodiya Sokoloski. Dervendzhistvoto vo Ohridskiot sandzhak vo vtorata polovina od XVI vek. – Godishen zbornik na filozofskiot fakultet 19 (1967), s. 169 – 202].

Спахиу, Ј. 2012 – Јехона Спахиу. Сликаството во наосот на северниот параклис на Топличкиот манастир. – Патримониум. МК 10 (2012), с. 215 – 240 [Jehona Spahiu. Slikarstvoto vo naosot na severniot paraklis na Toplichkiot manastir. – Patrimonium. MK 10 (2012), s. 215 – 240].

Стојановски, А. 1960 – Александар Стојановски. Кон прашањето на христијаните-спахии во Македонија. – Гласник на институтот за национална историја IV/1-2 (1960), с. 304 – 316 [Aleksandar Stoyanovski. Kon prashaneto na hristiyanite-spahii vo Makedoniya. – Glasnik na institutot za natsionalna istoriya IV/1-2 (1960), s. 304 – 316].

Стојановски, А. 1990 – Александар Стојановски. Раја со специјални задолженија во Македонија (војнуци, соколари, оризари и солари). Скопје, 1990 [Aleksandar Stoyanovski. Raya so spetsiyalni zadolzheniya vo Makedoniya (voynutsi, sokolari, orizari i solari). Skopje, 1990].

Стојановски, А. Ерен, И. 1971 – Александар Стојановски, Исмаил Ерен. Кратовската нахија во XVI век. – Гласник на институтот за национална историја XV/1 (1971), с. 61 – 92 [Aleksandar Stoyanovski, Ismail Eren. Kratovskata nahiya vo XVI vek. – Glasnik na institutot za natsionalna istoriya XV/1 (1971), s. 61 – 92].

Суботић, Г. 1993 – Гојко Суботић. Најстаре представе светог Георгија Кратовца. – Зборник радова Византолошког института XXXII (1993), с. 167 – 205 [Goyko Subotich. Naystare predstave svetog Georgiya Kratovtsa. – Zbornik radova Vizantoloshkog instituta XXXII (1993), s. 167 – 205].

Трайчев, Г. 1942 – Георги Трайчев. Мариово. Софија, 1942 [Georgi Traychev. Mariovo. Sofia, 1942].

Цветкова, Б. 1958 – Бистра Цветкова. Новые данные о христианах-спахиях на Балканском полуострове в период турецкого господства. – Византийский временник XIII (1958), с. 184 – 197 [Bistra Tsvetkova. Novye dannye o hristianah-spahiyah na Balkanskom poluostrove v period turetskogo gospodstva. – Vizantiyskiy vremennik XIII (1958), s. 184 – 197].

Цветкова, Б. 1971 – Бистра Цветкова. Хайдутството в българските земи през 15/18 век. Софија, 1971 [Bistra Tsvetkova. Naydutstvoto v balgarskite zemi prez 15/18 vek. Sofia, 1971].

Чолић, Љ. 1984 – Љилијана Чолић. Да ли је постојао Думенов устанак. – Историјски часопис XXXI (1984), с. 205 – 214 [Liliyana Cholich. Da li je postoyao Dumenov ustanak. – Istoriyski chasopis XXXI (1984), s. 205 – 214].

Чочков, Хр. 1929 – Христо Чочков. Град Велес. Историко-географски и народо-стопански очерк. Софија, 1929 [Hristo Chochkov. Grad Veles, Istoriko-geografski i narodo-stopanski ocherk. Sofia, 1929].

Donevski, J. 2016 – Jakim Donevski. Средновековните кули во Кратово. – AXIOS 1 (2016), с. 77 – 95 [Jakim Donevski. Srednovekovnite kuli vo Kratovo. – AXIOS 1 (2016), s. 77 – 95].

Historija...,II. 1959 – Historija naroda Jugoslavije II. Zagreb, 1959.

Фиг. 1

Фиг. 2

Фиг. 3